

НАПРЯМИ КОНЦЕНТРАЦІЇ ОСНОВНИХ РИЗИКІВ КРЕДИТУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Воробйова О.І., к.е.н., доцент, НАПКБ

З другої половини 2008 року суттєво погіршилася економічна ситуація в країні, що було обумовлено першими кроками світової фінансово-економічної кризи в Україні. Проте перші передвісники такої кризи вітчизняна економіка стала відчувати ще у першому півріччі. З лютого до травня поступово зменшував свою активність фондовий ринок. З травня проблеми в економічному розвитку з'явилися у найбільш великих підприємствах, що здійснюють свою діяльність з експорту продукції та послуг. Це, перш за все, підприємства і холдингові компанії, що виробляють та експортують металеву і хімічну продукцію.

В останні роки економічний розвиток країни у значній мірі був обумовлений активною діяльністю вітчизняного металургійного та хімічного виробництва. Завдяки цим видам економічної діяльності держава змогла забезпечити покращення умов життя населення та здійснити деякі заходи щодо розвитку країни та суспільства в цілому. Розвиток основних локомотивів української економіки металургійної та хімічної промисловості підштовхнуло інші види економічної діяльності, у т.ч. машинобудування, будівельну сферу, аграрний сектор, переробну промисловість, транспортну сферу, сферу послуг та інше до більшої активності, а також суттєво вплинуло на вітчизняний фінансовий ринок, зокрема банківський сектор, що обумовили зростання обсягів кредитування.

Банківська система країни в слід за реальним сектором економіки стала нарощувати темпи своєї діяльності. Особливо помітні зрушення в банківській діяльності почали відчуватися з 2003 року, коли банки все частіше і частіше видавали кредити як великим і середнім, так і малим підприємницьким структурам для розвитку свого бізнесу.

Зростання обсягів кредитування бізнесу не могло не супроводжуватися кредитними ризиками, концентрація яких постійно змінювалася у залежності від напрямів, обсягів та суб'єктів кредитування. Поки банківські установи основні суми кредитів надавали юридичним особам, кредитні ризики концентрувалися у зв'язці між банком та суб'єктом підприємництва, де основою кредитного ризику для банку виступало підприємство, а для останнього — банк, як фінансовий інститут, що формує базу для виникнення кредитного ризику.

Проблема полягає в тому, що кредитний ризик кожен з двох учасників розглядають із своїх власних інтересів. Кредитор, тобто банк, бачить зміст кредитного ризику в суб'єктах підприємництва як позичальниках кредитних ресурсів. Якщо позичальник надійний, то кредитний ризик зменшується або навпаки. Позичальник, у свою чергу, кредитний ризик бачить в кредиторі, бо кредитор, даючи кошти позичальнику, формує відповідні вимоги, за якими позичальник одержує такі кошти, сплачує ціну кредиту та повертає гроші кредитору.

Подальше збільшення обсягів кредитування економіки України почало формувати нові напрями концентрації кредитних ризиків, що в загальному підсумку негативно вплинуло на весь банківський сектор країни. Перш за все, необхідно вказати про суттєве збільшення кредитування населення, тобто перехід від концентрації ризиків кредитування «банк — підприємство», до концентрації ризиків кредитування «банк — населення» або «банк — домогосподарства». Поширення нового напрямку формування ризиків кредитування у вітчизняній економіці сприяло розширенню як змістової частини ризиків, так і впливу цих ризиків на окремих банків і всю банківську систему, а через фінансовий сектор на соціально-економічну систему держави.

Аналізуючи напрями концентрації ризиків при кредитуванні різних економічних суб'єктів, необхідно відмітити, що у вітчизняній літературі з питань банківської діяльності досить багато є розробок щодо кредитних ризиків. Наприклад, питаннями ризиків при кредитуванні займалися такі провідні вчені як Кочетков В.М. [1, 2], Вітлінський В.В. [3], Примостка Л.А. [4, 5], Роуз П. [6], Сало І.В., Криклий О.А. [7], Воробйов Ю.М., Срібна К.А. [8] та інші.

Проте зміни, що постійно відбуваються як у самій економіці країни, так і в банківській сфері потребують подальших досліджень цього питання. Тому мета статті полягає у визначенні основних напрямів концентрації ризиків кредитування економіки України в останні роки та на сучасному етапі.

Аналіз напрямів концентрації ризиків кредитування необхідно почати з визначення сутності поняття «кредитний ризик» та «ризик кредитування».

Як зазначають Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. «Кредитний ризик — це ймовірність недоотримання прибутку банку або навіть втрата частини капіталу в результаті неспроможності позичальника виплатити й обслуговувати борг. Кредитний ризик може бути визначений як невпевненість кредитора в тому, що боржник буде спроможний і збереже наміри виконати свої зобов'язання у відповідності зі строками та умовами кредитної угоди [9, с. 260]».

Водночас Воробйов Ю.М. і Срібна К.А. стверджують, що «... кредитний ризик визначається як вірогідність зменшення вартості частки активів банку, представленою сумою наданих кредитів і придбаних боргових зобов'язань, або фактичною прибутковістю від даної частки активів, якщо вона значно нижче очікуваного розрахункового рівня. У даному випадку джерелом кредитного ризику є кредитний портфель банку як сукупність кредитних вкладень. Звідси вважаємо, що кредитний ризик банку можливо визначити як максимально очікуваний збиток, який може відбутися із заданою вірогідністю протягом певного періоду внаслідок зменшення вартості кредитного портфеля, у зв'язку з частковою або повною неплатоспроможністю позичальників до моменту повернення кредиту [8, с. 147]».

Отже, наведені визначення мають дещо різні підходи до трактування сутності кредитного ризику, але детальніший розгляд їх змістовної частини дає змогу побачити, що мова йдеться про близькі поняття, хоча і не тотожні. На нашу думку, кредитний ризик слід розглядати не тільки з позиції кредитор — боржник. У цьому ракурсі це питання достатньо досліджено в науковій літературі. Тут має місце ще деякі складові, що впливають на визначення кредитного ризику у сучасних умовах.

По-перше, необхідно зрозуміти, що і кредитор, і боржник (позичальник), укладаючи договір кредитування, виходять з різних позицій, тобто добровільність взаємовідносин між кредитором та позичальником має не об'єктивний, а суб'єктивний характер, що обумовлює сам процес укладання договору кредитування, змістової частини угоди, обсягів кредитування, ціни кредиту, а все це невід'ємно впливає на формування кредитного ризику.

По-друге, як кредитор, так і позичальник залежать від інших економічних суб'єктів, тобто кредитна угода є відповідним компромісом на який йдуть (хто більше, хто менше) кредитор та позичальник. Якщо на фінансовому ринку складається сприятливі умови для кредитора — його умови стають більш жорсткішими. Якщо на фінансовому ринку умови сприяють позичальнику, то кредитор суттєво зменшує тиск на позичальника. Позичальник і в першому, і в другому випадку залежить від власних контрагентів, що забезпечують йому своєчасне сплатення дебіторської заборгованості, та фактично залежить від тієї ситуації, що склалась на товарному, а також фінансовому ринках. При збільшенні обсягів реалізації виготовленої продукції, виконаних робіт та наданих послуг позичальник може й відмовитися від залучення кредитних ресурсів. Недостатність власних обігових коштів є основою зацікавленості позичальника — підприємця до кредитних ресурсів. Тобто зовнішнє середовище суттєво впливає на ситуацію як у кредитора, так і у позичальника.

По-третє, банк як кредитор теж залежить від інших кредиторів, бо у самому великому банку на відповідну дату може не вистачити ресурсів для здійснення кредитних та інших банківських операцій. Тому банк як позичальник залежить також від ситуації, що складається на внутрішньому та зовнішньому фінансовому ринку, а також від загальноекономічної ситуації як в країні, так і за її межами. Залучення банком додаткових кредитних ресурсів на зовнішньому фінансовому ринку за більш привабливою ціною дає змогу маневрувати ресурсами, у т.ч. зменшувати тиск на позичальника за рахунок надання йому позик за кредитною ставкою, яка більш задовольняє обидві сторони кредитної угоди. В цьому випадку кредитний ризик значно зменшується у зв'язку із зниженням тієї суми, що повинен повернути позичальник, ураховуючи як основну суму позики, так і суму обов'язкових відсотків за кредитом.

По-четверте, в процесі кредитування банк взаємодіє не лише з суб'єктами підприємництва, але й фізичними особами, тобто населенням або домогосподарствами. Ці стосунки мають суттєві відмінності від взаємозв'язків «банк — підприємство». Відмінність кредитних угод між банком і населенням полягає у тому, що фізична особа, як позичальник кредитних ресурсів, за внутрішньою природою недостатньо стабільна і не завжди діє в межах підписаних угод. У значних випадках, фізична особа, беручи ту чи іншу суму позики не до кінця розуміє за рахунок яких коштів вона буде віддавати цю позику та сплачувати відсотки. Особливо це стосується групи населення у віці від 18 до 25 років, коли більшість з цих молодих людей не мають постійного, стабільного та достатньо за сумою доходу. Це значно впливає на формування кредитного ризику, що пов'язано з формуванням кредитної угоди за одних обставин, які через невеликий період суттєво змінюються і у позичальника не вистачає коштів для сплати відсотків або основної суми позики. Проте матеріальне забезпечення кредиту чи поручники теж можуть не відповідати умовам кредитної угоди, особливо при недоліках у їх визначенні при формуванні кредитної угоди, а також в результаті знецінення застави за кредитом у разі значної її переоцінки або виникнення не встановлених раніше обставин.

По-п'яте, банк у більшості випадків при кредитних стосунках з фізичними особами суттєво не відрізняє їх від стосунків з суб'єктами підприємництва, що формує абсолютно не адекватні реаліям фінансові ситуації при наданні позики та виконанні за ними зобов'язань. Банк вважає, що позичальник одержує кредит і повинен сплачувати відсоток та основну суму кредиту за умов підписаної угоди. Проте на відміну від підприємств, у окремої людини умови життя та економічної діяльності можуть змінюватися частіше, що потребує зовсім іншого підходу до взаємозв'язків «банк — населення» при кредитуванні. Тут потрібний індивідуальний підхід, який може значно вплинути на зацікавленість банку надавати позики окремим фізичним особам. Звідси, за більшості випадків банки ігнорують індивідуальний підхід до фізичної особи, а намагаються застосовувати так званий «валовий» підхід, тобто як можливо більше населення охопити кредитами. За умов стабільної економічної

ситуації на внутрішньому і зовнішньому товарному і фінансовому ринку, при постійно зростаючих доходах населення такий підхід деякий час може спрацьовувати і давати банку значні доходи. Однак в умовах переходу до більш невизначеної та нестабільної ситуації банки дуже швидко можуть опинитися в скрутному становищі на ряду із значними проблемами, що мають окремі фізичні особи. Отже, проблеми окремої особи за умов фінансової нестабільності при масовому кредитуванні населення породжує не індивідуальний кредитний ризик, а вже колективний кредитний ризик або ризик самого процесу кредитування. Індивідуальний кредитний ризик «банк — позичальник» при кредитуванні населення за умови невизначеності та нестабільності фінансової ситуації в країні перетворюється на ризик кредитування.

Таким чином, на нашу думку, необхідно виділяти «кредитний ризик» і «ризик кредитування». Перший ризик пов'язаний з взаємодією «кредитор — позичальник» як конкретних індивідуальних осіб, що діють у межах підписаної кредитної угоди, а другий має більш загальний характер, через взаємодію значно більшого числа учасників, що впливають на формування кредитних угод, тобто великої кількості кредиторів, наприклад, банків, та значної кількості позичальників, наприклад фізичних осіб, що мають ті чи інші загрози щодо виконання кредитних угод.

Отже, кредитний ризик — це ризик, що пов'язаний з взаємодією «кредитор — позичальник» при вступі в діло відповідної кредитної угоди та обумовлений економічною природою кредиту, об'єктивними і суб'єктивними обставинами у житті та господарській діяльності позичальника, коли можлива ситуація за якої позичальник змушений відмовитися від виконання кредитної угоди частково або в повному обсязі через втрату фінансової можливості погашати свої зобов'язання або у зв'язку із шахрайством по відношенню до кредитора, тобто банку.

На відміну від кредитного ризику, ризик кредитування обумовлений суттю поняття «кредитування», тобто одного з методів фінансового забезпечення господарської діяльності суб'єктів підприємництва та зростання обсягів споживання населенням або домогосподарствами.

Ризик кредитування — це ризик, що пов'язаний з діяльністю значної кількості кредиторів і позичальників, тобто банків, суб'єктів підприємництва, домогосподарств у зв'язку з недооцінкою загальних і специфічних обставин за якими може виникнути проблема у позичальників при виконанні вже підписаних та почавши свою дію кредитних угод через не об'єктивну оцінку як потреб в кредитуванні господарської діяльності чи споживання, так і в реальних фінансових можливостях виконувати підписані кредитні угоди на протязі усього періоду її дії.

Таким чином, ризик кредитування суттєво впливає як на діяльність окремого банку, так і на сукупність банків, тобто банківську систему через формування відповідних умов за якими виникають обставини, коли позичальники фізичні чи юридичні особи не мають можливості своєчасно виконувати свої зобов'язання, хоча при підписанні кредитних угод вони об'єктивно намагалися їх виконувати у повному обсязі.

У науковій літературі з банківництва існує різні погляди на класифікацію кредитного ризику і практично не має класифікацій ризику кредитування.

Так, Воробйов Ю.М., Срібна К.А. вважають, що сучасний кредитний ризик слід поділяти на такі групи: «1. Географічний кредитний ризик, пов'язаний з функціонуванням банку у відповідному регіоні, а також розвитком його мережі філій. 2. Кредитний ризик вибору цільових ринків, пов'язаний з розміром банківського інституту і масштабами його діяльності, віддаленість від основних грошових потоків. 3. Кредитний ризик орієнтації на певних клієнтів. Цільові клієнти, на яких орієнтовані банківські установи, традиційно визначаються з використанням великої кількості критеріїв. Ризик зводиться до мінімуму у разі, коли клієнт має солідний досвід роботи на ринку; займається виробництвом або реалізацією товарів та послуг, що мають добрий збут на ринку, а його фінансовий стан є благополучним. 4. Кредитний ризик вибору виду кредиту визначається залежно від потреб ринку та клієнта, законодавства, масштабу операцій і доступності досвідченого персоналу. Залежно від різновиду кредиту змінюється величина кредитного ризику. Вид кредиту і його структура повинні відповідати не лише потребам, але і кредитоспроможності потенційного клієнта. Банківськими установами надаються короткострокові, середньострокові і довгострокові кредити, заставні і без заставні, разовий кредит або кредитна лінія (овердрафт); сезонне або постійне фінансування обігового капіталу, споживчі, роздрібні, оптові, комерційні, промислові або проектні кредити, відновлюванні, балансові або позабалансові, з фіксованою чи плаваючою відсотковою ставкою, кредити у національній або іноземній валюті. Усе це значно впливає на формування кредитного ризику. 5. Ризик вибору валюти кредиту, що може вплинути як позитивно, так і негативно на рівень кредитного ризику, що обумовлено нестабільністю як національної валюти, так і більшості іноземних валют, через їх постійне коливання. 6. Кредитний ризик, пов'язаний з можливістю кредитування банківської установою. 7. Кредитний ризик концентрації кредитного портфеля. Форми цих ризиків різноманітні, зокрема: ризик кредитоспроможності, прикордонний, відсотковий, регулятивний, торговельний, ризик операцій з іноземною валютою, екологічний, географічний, політичний, комерційний, операційний, шахрайства тощо [8, с. 148-150]».

Як бачимо наведена класифікація кредитного ризику, пов'язана з різними причинами та складовими його виникнення та розвитку. Причому автори виділяють вид кредитного ризику, але не нама-

гаються встановити які ж з наведених ризиків більш або менш впливові в процесі здійснення кредитної угоди.

Частіше науковці виділяють зовнішні та внутрішні фактори (причини) формування кредитного ризику [2, 5, 6, 7, 9]. До зовнішніх факторів кредитного ризику вони відносять ті, що не залежать від діяльності персоналу будь-якого банку чи його філії. Тобто це чинники, що породжують причини кредитного ризику об'єктивного характеру. До внутрішніх чинників відносять ті, що залежать від діяльності менеджерів та окремих працівників банківських установ, тобто мають суб'єктивний характер.

В цілому погоджуючись з таким поділом факторів виникнення й розвитку кредитних ризиків, необхідно зауважити, що як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники виникнення й розвитку кредитного ризику, вони у більшості випадків залежать від діяльності сучасного світового та національного господарства. Стабільний і прогнозований розвиток національного та світового господарства значно зменшує можливість виникнення більшості видів кредитного ризику, зменшує його рівень для кожного окремого регіону держави, виду економічної діяльності та окремого позичальника. Проте необхідно мати на увазі, що стабільний й прогнозований розвиток будь-якого господарства не є миттєвим етапом сучасного соціально-економічного розвитку. Світова та національні економіки постійно знаходяться у відповідному русі, що формує безліч проблем, невизначених ситуацій, а через це — постійний розвиток умов для формування різних видів кредитного ризику.

У випадках, коли кредитний ризик виникає з суто природних обставин, наприклад, у зв'язку з природними катаклізмами, які впливають на фінансово-господарський стан клієнта, його застави і таке інше, кредитний ризик теж не має абсолютного об'єктивного характеру через те, що сучасній людині відомо про можливість значних втрат від невизначеності природного характеру, а тому це необхідно урахувати у своїй діяльності шляхом створення відповідних резервів, фондів, страхування можливих негативних проявів природи тощо

Таким чином, як зовнішні, так і внутрішні кредитні ризики мають у більшості випадків об'єктивну природу з суб'єктивними наслідками, тобто у більшості випадків залежать від тих чи інших дій або бездіяльності окремих осіб як з боку кредитора (банка), так і з боку позичальника (підприємства чи фізичної особи).

На нашу думку, класифікація кредитного ризику потребує більш детального розгляду, що обумовлено необхідністю визначення впливу тих чи інших видів кредитних ризиків на фінансовий стан як банку — головного кредитора, так і позичальника (фізичної та юридичної особи), а класифікація ризику кредитування — потребує своєї розробки.

Вважаємо за необхідним при класифікації кредитного ризику та ризику кредитування встановити можливі теоретичні рівні його впливу на кредитну і фінансову діяльність сучасного банку та фінансовий стан основних позичальників, оскільки кредитний ризик це ймовірність появи різних загроз для банку та позичальників, але це не самі загрози.

Є багато причин і чинників, що формують кредитні ризики. На наш погляд, усі можливі причини та чинники кредитного ризику слід поділити на три рівня:

1) перший рівень — кредитний ризик, обумовлений зовнішнім макроекономічним середовищем як кредитора, так і позичальника. До цього рівня можливо віднести кредитні ризики, які формуються в результаті невизначеності та ймовірності змін загальної економічної ситуації в державі, політичних, соціальних, законодавчих та інших змін в діяльності позичальника і кредитора, змін ситуації на товарному та фінансовому ринку не в кращу сторону, проявів природних, техногенних та біологічних негараздів, що у загальному підсумку посилюють кредитний ризик окремого кредитора та позичальника. Кредитний ризик першого рівня дуже важко піддається прогнозуванню, залежить від багатьох складових суспільного життя як окремої людини, так і всієї держави, а тому його вплив необхідно постійно урахувати при формуванні кредитної угоди як кредитором, так і позичальником. Такий кредитний ризик суттєво може вплинути на обсяги, терміни і відсоткові ставки по окремим кредитам, потребує своєчасного страхування, формування додаткових фінансових резервів як з боку кредитора, так і позичальника;

2) другий рівень — кредитний ризик, обумовлений зовнішнім мезоекономічним середовищем як кредитора, так і позичальника. До цього рівня можливо віднести кредитні ризики, що формуються в результаті невизначеності та ймовірності змін на рівні окремого регіону, району, міста. Перш за все, можливо виділити кредитні ризики, що пов'язані з географічним розміщенням кредиторів і позичальників, видами економічної діяльності, що здійснюють позичальники, загальним рівнем добробуту населення регіону, попитом та пропозицією у даному регіоні на товари та послуги відповідного суб'єкта підприємництва — позичальника, рівнем конкуренції між кредиторами за позичальниками, рівнем інфляції в регіоні, політичною та соціальною стабільністю регіону, наявністю природних, техногенних чи біологічних небезпек в регіональному масштабі. Кредитний ризик другого рівня на відміну від першого рівня більш точно піддається прогнозуванню, але його ймовірність настання теж до кінця не може бути точно оцінена в наслідок неможливості повного уявлення усіх наслідків та синергетичного ефекту при взаємодії кредитора та позичальника на мезоекономічному рівні;

3) третій рівень — кредитний ризик, що обумовлений внутрішнім мікроекономічним середовищем як кредитора, так і позичальника. До цього рівня можливо віднести кредитні ризики, що форму-

ються в результаті невизначеності, імовірності змін на рівні окремого економічного суб'єкта. Такі кредитні ризики часто піддаються прогнозуванню, економічній оцінці та залежать від якості діяльності, перш за все, персоналу позичальника та кредитора. Проте хоча кредитні ризики на мікроекономічному рівні і більш прогнозовані та піддаються економічному обрахуванню, вони є також багатоглядними, тому що залежать як від об'єктивних, так і суб'єктивних обставин життєдіяльності людини та господарювання будь-якого підприємства.

Кредитні ризики на кожному з наведених рівнів мають свою специфіку, що обумовлює різні обставини для напрямів концентрації кредитних ризиків. Так, на першому рівні концентрація кредитного ризику пов'язана з невизначеністю та ймовірністю суттєвих змін у загальноекономічній, політичній, соціальній ситуації, ймовірності природних, техногенних та біологічних негараздів або катастроф, що можливо призведе до загальних не прогнозованих наслідків, що не можуть бути ураховані при формуванні страхових резервів чи фондів, зовнішньому страхуванні кредитних збитків. На другому рівні концентрація кредитного ризику пов'язана з невизначеністю та ймовірністю змін на рівні окремих регіонів, які не піддаються довготерміновому прогнозуванню, через настання природних, техногенних та біологічних негараздів або катастроф, змін економічної, політичної та соціальної ситуації в гіршу сторону, що в підсумку не можливо урахувати на рівні кожного окремого позичальника чи кредитора через недостатність фінансових, матеріальних, трудових та інформаційних ресурсів. На третьому рівні концентрація кредитного ризику пов'язана з діяльністю окремого позичальника і кредитора. Звідси, на цьому рівні з великою ймовірністю можливо стверджувати, що більшість кредитних ризиків можливо передбачити та своєчасно оцінити можливість їх настання і майбутні наслідки. Однак і на цьому рівні існує ймовірність того, що кредитні ризики за рівнем концентрації не до кінця будуть ураховані в наслідок участі у цьому процесі людини як основного суб'єкта, що сам формує і сам оцінює можливі кредитні ризики. Отже, концентрація кредитного ризику на мікроекономічному рівні може бути як занадто великою за умов переоцінки рівня ризику, так і незначною у разі недооцінки кредитного ризику в наслідок помилок або навмисних дій персоналу та топ-менеджерів кредитора і позичальника.

У загальному вигляді напрями концентрації кредитного ризику банку і позичальника (фізичної та юридичної особи) можливо побачити на рис. 1.

Як можливо побачити для кожного економічного суб'єкта напрями концентрації кредитного ризику десь в чомусь різняться. Так, для банку важливі як макроекономічні і мезоекономічні ризики, так і мікроекономічні, що пов'язані з діяльністю самого банку і його основних клієнтів, тобто юридичних і фізичних осіб як позичальників. Звідси, банки повинні при наданні кредитів пильно оцінювати кожного позичальника не лише як майбутнього боржника, але й як економічного і суспільного суб'єкта, що має свої власні інтереси, можливості, проблеми, прогнозовані і не прогнозовані ризики життя та діяльності. Отже, банк у процесі оцінки позичальника повинен мати загальну карту майбутнього кредитного ризику за кожним своїм клієнтом та по мірі виконання кредитної угоди вносити до цієї карти відповідні інформаційні зміни та доповнення. Інакше кажучи, банк повинен постійно слідкувати за діяльністю кожного позичальника. Це не питання позичальника своєчасно сплачувати відсотки та повертати основну суму кредиту, а питання кредитора, тому що кошти, які були надані в позику, є коштами інших кредиторів і банк це повинен чітко урахувати у своїй діяльності. Своєчасна робота з кожним великим, середнім та малим позичальником є обов'язком банку, а тому необхідно зосереджуватися не лише на кількісній стороні питання надання кредитів та оцінки кредитного ризику, а й на можливості позичальника своєчасно повертати надані йому позики і сплачувати відсотки за них. Банк як кредитор залежить від своїх позичальників не менш ніж позичальник від кредитора, а тому вони повинні об'єднати зусилля щодо виконання кредитної угоди. При цьому позичальник кредиту як останній боржник у ланцюжку грошового руху найменш зацікавлений щодо виконання кредитної угоди. Звідси банку потрібно мати усі необхідні данні про свого клієнта і своєчасно реагувати на можливі збої при виконанні кредитної угоди з боку позичальника.

Ризик кредитування, на відміну від кредитного ризику, пов'язаний з діяльністю сукупності кредиторів і позичальників. При класифікації такого ризику слід виділити такі рівні.

Перший рівень — банківська система як сукупність організованих кредиторів — банківських установ, що надають в позику як власні, так і, в першу чергу, запозичені кошти, що формує на практиці значні види та обсяги ризиків. Банківська система є суб'єктом ризику кредитування. Це обумовлено тим, що усі банки, які складають цю систему не можуть існувати без надання позик. Кредитування як метод фінансового забезпечення діяльності юридичних і фізичних осіб дуже важливий в ринковій економіці. А тому запровадження його в практику є обов'язком не лише окремого банку, але усієї банківської системи. Вважаємо, що ризик кредитування можливо збільшити або зменшити при формуванні загально банківських механізмів щодо кредитування економічних суб'єктів незалежно від того чи це юридична, чи це фізична особа, де вона розташована, які фінансові можливості вона має тощо.

Другий рівень — сукупність неорганізованих позичальників, тобто юридичних і фізичних осіб, які внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних обставин вирішили звернутися до кредитної установи, зокрема банку, з метою одержати відповідну позику за умови, що задовольняють або узгоджуються

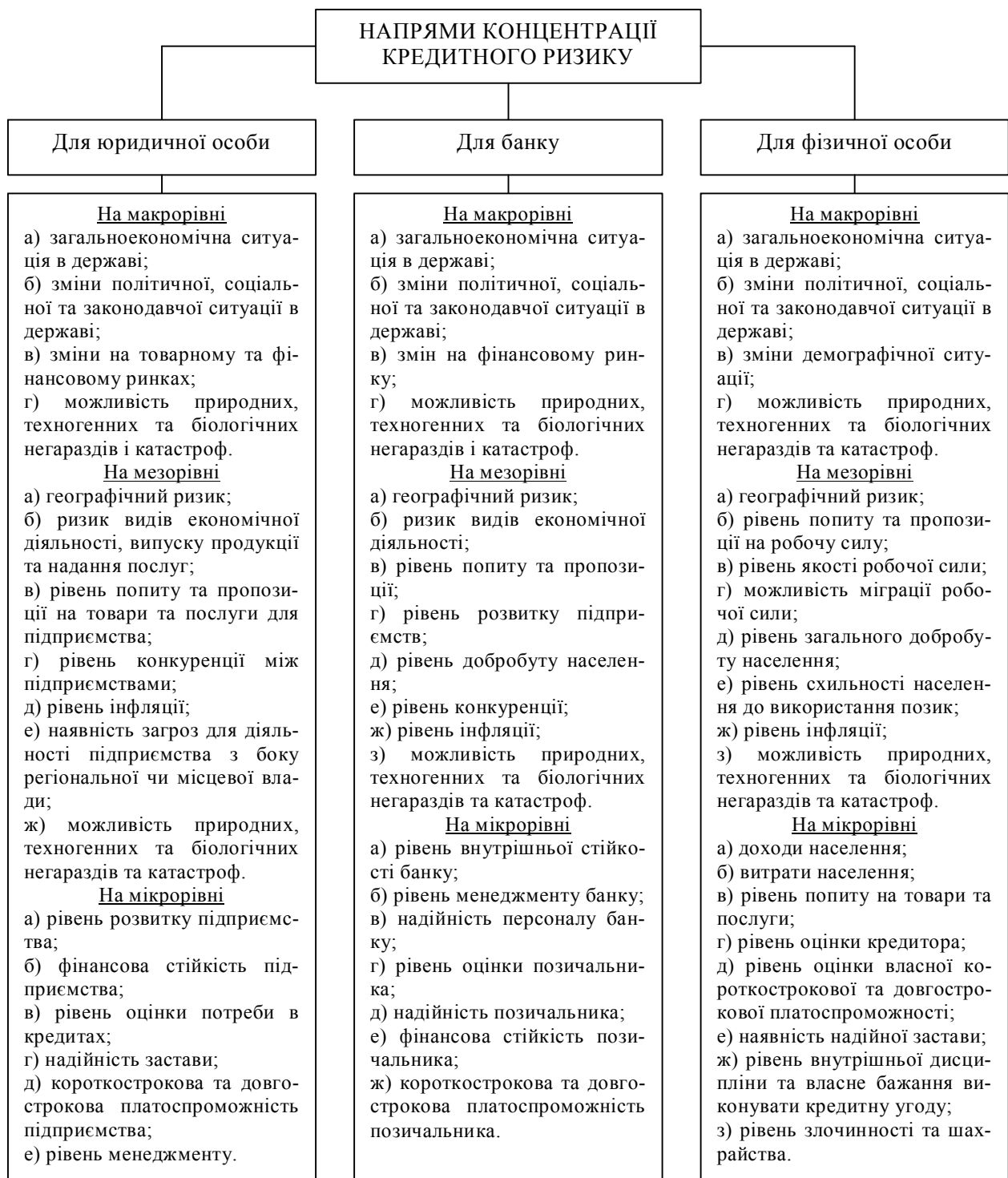

Рис. 1. Напрями концентрації кредитного ризику для кредитора та позичальників*

* Складено автором статті.

двома сторонами кредитної угоди. На відміну від банківської системи сукупність позичальників не є однорідною, а тому на цьому рівні дуже важко прийнято обов'язкові для усіх позичальників правила, щоб суттєво зменшити рівень ризику кредитування. Хоча необхідно вказати, що для усіх позичальників діють обов'язкові вимоги щодо кредитної угоди, рівня платоспроможності, відповідальності, строків і принципів кредитування, необхідної документації і т. ін., але кожна кредитна угода за своїм змістом, обсягом, строками, заставою, відсотковою ставкою, схемою сплати відсотків та погашення основної позики суттєво відрізняється. Звідси, рівень ризику кредитування набуває великого значення, коли сукупність банків як кредиторів відноситься до своїх позичальників не як штучних клієнтів, що потребує більш ретельної та ефективної роботи, а як загального покупця грошей на відповідний термін. За таких умов ризику кредитування обертаються проблемами не лише для банківської системи як сукупного кредитора, а й для усіх позичальників та великих і дрібних інвесторів, що вклали свої кошти в банківські установи на відповідний термін з метою зберегти ці кошти та одержати додаткові доходи від їх інвестування. Крім того, проблеми виникають у державі, тому що ризик

кредитування при суттєвому погіршенні обстановки в загальноекономічному стані країни може призвести до соціально-економічних і політичних змін в країні в бік внутрішньої нестабільності та призвести до змін у суспільстві.

Таким чином, ризик кредитування породжує можливі негативні наслідки, що обумовлені самим процесом кредитування, наявністю сукупності організованих кредиторів — банків та неорганізованих позичальників — юридичних і фізичних осіб.

На відміну від кредитного ризику напрями концентрації ризику кредитування мають дещо інші складові (рис. 2).

Рис. 2. Напрями концентрації ризиків кредитування економіки

* Складено автором статті

Концентрація ризиків кредитування в економіці України залежить від можливості держави своєчасно втручатися в діяльність як кредиторів, так і позичальників. Ризик кредитування на відміну від кредитного ризику має більш загальний характер, а тому держава повинна своєчасно і адекватно реагувати на можливі загрози та негаразди.

Збільшення концентрації ризиків кредитування в національному господарстві дає підстави уряду та НБУ для приймання різноманітних рішень, що пов'язані як з формуванням та використанням відповідних сум грошових коштів з державного бюджету на відшкодування можливих негативних

наслідків в економіці, так і внесення змін у законодавчі акти з метою недопущення значних збитків банківської системи, фізичних і юридичних осіб.

Втручання держави в умовах збільшення концентрації ризику кредитування є однією з найважливіших дій щодо покращення ситуації та недопущення руйнування банківської системи, банкрутства більшості юридичних осіб та великої кількості самогубств з боку фізичних осіб через неспроможність виконання кредитних угод.

Загрози ризику кредитування починають відчуватися тоді, коли в економіці країни наступає період за якого фізичні і юридичні особи втрачають реальну можливість виконувати свої зобов'язання в наслідок погіршення економічного та фінансового стану. Водночас банківська система не має реальної можливості зменшити тиск на своїх позичальників в наслідок необхідності виконувати власні зобов'язання перед своїми кредиторами — вітчизняними та іноземними фізичними та юридичними особами. Саме така ситуація склалась у восени 2008 року, коли значна частина кредиторів банків країни почали ставити вимоги перед банками щодо повернення банківських вкладів, а банки не мали необхідної грошової маси для виконання цих вимог в наслідок значних сум кредитів наданих як юридичним, так і фізичним особам.

Таким чином, ризик кредитування з ймовірного перетворився в реальний кризовий стан вітчизняного господарства, що обумовило з одного боку прийняття дещо непопулярних мір з боку НБУ про заборону дострокового зняття депозитів, а з другого боку — різних заходів підтримки вітчизняних банків з метою недопущення руйнування великої кількості банківських установ. Однак ризики кредитування в наслідок світової фінансової кризи суттєво вплинули на вітчизняні банки та всю банківську систему і призвели до значного кризового стану понад 15 банків країни, які к червню 2009 року не мали реальної можливості виконувати свої зобов'язання. Отже, концентрація ризику кредитування призвела до значної фінансової проблеми не окремих банків, а всю банківську систему, що дає підстави стверджувати про наявні теоретичні й практичні недоліки в оцінці ризиків та відсутності будь-якої системи оцінки напрямів концентрації ризиків кредитування внаслідок перекладення цієї проблематики з загальнодержавних інститутів (наприклад, НБУ) на плечі самих банків, хоча напрями концентрації ризиків кредитування можливо відслідковувати лише на рівні держави як загального інституту, що повинна забезпечувати інтереси та безпеку усіх учасників фінансового ринку, а не окремого банку як комерційного інституту, що повинен відслідковувати власні кредитні ризики при наданні позик юридичним і фізичним особам.

ВИСНОВКИ

На основі здійснених досліджень можливо зробити наступні висновки.

По-перше, необхідно чітко поділяти кредитний ризик і ризик кредитування. Такий поділ пов'язаний з економічною природою кредиту та кредитування. Кредитування є методом фінансового забезпечення діяльності, а кредит є важелем цього методу. Звідси дано тлумачення змісту «кредитний ризик» і ризик кредитування».

По-друге, здійснено аналіз кредитного ризику і ризику кредитування в економіці країни та проведено класифікацію кредитного ризику і ризику кредитування.

По-третє, визначено основні напрями концентрації кредитного ризику і ризику кредитування в економіці України.

По-четверте, встановлено, що ризик кредитування як більш загальний вид ризику повинен враховуватися на рівні держави, тобто уряду та Національного банку.

По-п'яте, подальші перспективні дослідження в цьому напрямі повинні забезпечити встановлення рівня ризику кредитування для національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кочетков В.М. Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект: монография / В.М. Кочетков. — К.: МАУП. 1999. — 192 с.
2. Кочетков В.М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти: монографія / В.М. Кочетков. — К.: КНЕУ, 2002. — 238 с.
3. Кредитний ризик комерційного банку. / За ред. В.В. Вітлінського. — К. Знання, 2000. — 250 с.
4. Примостка Л. Банківський менеджмент. Хеджування фінансових ризиків / Л. Примостка. — К.: КНЕУ, 1998. — 250 с.
5. Примостка Л. Фінансовий менеджмент банку / Л. Примостка. — К.: КНЕУ, 1999. — 246 с.
6. Роуз П. Банковский менеджмент [пер. с англ.] / П. Роуз. — М.: Дело ЛТД, 1995. — 768 с.
7. Сало І.В. Фінансовий менеджмент банку: навч. посібник / Сало І.В., Криклій О.А. — Суми: ВТД Університетська книга, 2007. — 314 с.
8. Воробйов Ю.М. Кредитування суб'єктів підприємництва в економіці регіону: монографія / Ю.М. Воробйов, К.А. Срібна. — Сімферополь: Видавництво «Доля», 2008. — 224 с.
9. Єпіфанов А.О. Операції комерційних банків: навч. посібник / А.О. Єпіфанов, Н.Г. Маслак, І.В. Сало. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. — 523 с.